

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

EL CASTELL DE LOARRE

(Acabament)

Després dels trenta graons, en el primer replà, l'escala pren dues direccions oposades. Per la part esquerra s'arriba a l'iglesia o capella major del castell pujant altres nou graons, qual porta s'obre davant mateix d'una feixuga paret y roca formant estret y descobert corredor a manera de placeta, aon dalt, y per estreta esberla, se veu el cel, al propri temps que de les parets atapahides de molça cau l'eura y pengen altres plantes parasitaries en artístics desmays y enredades madeixes, donant al citat lloc un delitós color de poesia sense igual.

Allí s'observa la meravellosa fusió, l'engranatge de l'obra de l'artífice ab l'obra de la naturalesa. Per un costat, arcs y escales de silleria; per l'altre, munts de roca viva, ressalts del terror que l'artista aprofita pera apoyar-hi una columna o voltejar un arc, graons de roca junt ab altres de treballada pedra, ofereixen un extrany conjunt, bellíssim pels primors que'l cisell de l'artista gravà sobre'l mur, juntats als inimitables encants de la naturalesa, elements abdós que, com veritables genis, formaren aquest lloc grandíós y original.

L'erudit arquitecte y savi professor de l'Escola Central, el meu estimat amic D. Vicens Lampérez, diu d'aquesta iglesia del castell lo següent:

«Pertany a l'estil romànic en tot el seu desenrotllament. Es d'una sola nau, brusca y obliquament interrompuda per la roca, un absis semi-cercolar forma la capsalera, y entre aquesta y aquella s'extén el creuer, de planta quadrada. Doble y bellíssima arqueria rodeja l'interior de la capella absidal; columnes adossades a pilastres escalonades sostenen els arcs torals; boniques finestres ab columnetes donen llum al creuer y a l'absis; sos capitells són de

figures fantàstiques o de fulles de característic tallat. Una imposta d'escacat marca la naixença dels cossos y voltes, essent de mitg canó en arc de mitg punt la de la nau y de quart d'esfera la de l'absis. Sobre'l creuer s'aixeca una cúpola semi-esfèrica, despegada

CASTELL DE LOARRE: ESCALA Y ENTRADA DE L'IGLESIA

per anells concèntrics, exemple d'altíssim interès per la seva estructura y elements, y mereixent citar-se com un dels exemplars més notables de l'arquitectura europea.»

Aquest hermós temple ha sigut, com tants d'altres, fet malver. La calç y els colors tot ho profanaren indignament, arribant l'atreviment del profanador, no ja a contentar-se ab pintar filets y dibuixets en les columnes y finestres, sinó que sa barroera inspiració omplenà la volta de l'absis d'una gloria ab un Pare Etern y unes

escenes alusives a la fundació del temple que trenquen el cor y fan esclafir la rialla al mateix temps.

Important y curiosíssim es l'estudi dels capitells que enriqueixen l'absis. Molts d'ells, sense sortir encara de la linia clàssica, acceptant sols l'ornamentació geomètrica d'escacat o de llaços ab art simbòlic y misteriós, ostenten un nou element, la figura humana,

CASTELL DE LOARRE: IGLESIA

com precursor de l'avençament de l'art escultòric dins de l'arquitectura que més tard se desenrotllà en baixos relleus, entallades, arcs, sepulcres, etc. Les figures d'aquests capitells hieràtics, per llur rigidesa infantil, per l'incorrecció del dibuix, inexpressives per falta de moviment, tenen una ingenuïtat y un candor que enamoren, al propi temps que atractívola senzillesa, ab els monstres que simbolisen el pecat, l'esperit infernal o els vicis que volen perdre a l'humanitat, o bé les estrambòtiques figures de monjos, guerrers y ciutadans. Altres capitells són de sabor eminentment clàssic, corintis, ab sos tres ordres de fulles d'acant y ses volutes y roses, que l'escultor mitg-eval modificà, donant-li caràcter mar-

cadament romànic en molts detalls, mentres que altres d'ells, influïts per la corrent artística de l'Espanya aràbiga y treballats, sens dubte, pels alarifes alarbs, moros captius y conyersos, ostenten els més purs dibuixos d'aquell art mudèjar, barreja de les arts aràbiga y cristiana, que tants d'exemplars ha deixat en el castell de Loarre, escampant-hi gran nombre d'elegants *ajimeces* d'incomparable gracia y bellesa.

Aquesta iglesia va consagrar-se al Salvador y a l'Apòstol Sant Pere, essent al poc temps erigida en capella reyal, establint-s'hi una comunitat de canonges regulars agustins, com tenia per costum fer Sancho Ramírez, essent més tard unida a Monte Aragón (1). Un distingit escriptor ha dit que l'absis d'aquesta venerable capella estava emplaçat vers a ponent, contra la costum establerta en les construccions d'aquest genre y època; equivocació deguda, sens dubte, a no recordar-se de l'orientació del castell, ja que l'absis té aproximadament l'orientació deguda.

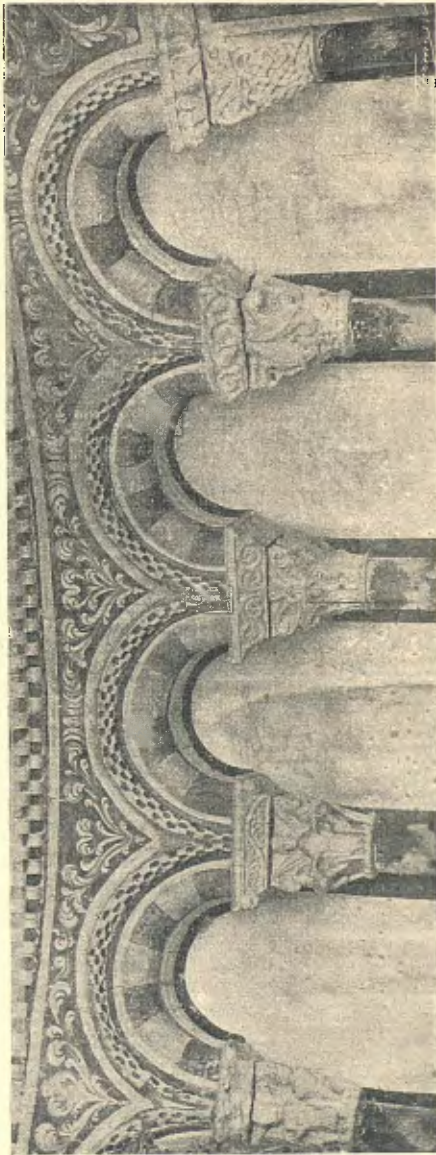
A mà dreta, pujant la gran escalinata, s'obre una porteta que condueix a una capella de planta semi-cercolar, veritable cripta de l'iglesia alta. A l'entorn de ses parets s'obren cinc finestres aspitllerades, per una de quals entra solament la llum, tenint totes elles columnetes ab bonics capitells que sostenen un arc de mitg punt, unint-se per una imposta correguda tallada a manera d'escacat. Aquesta estada recorda aquella *Cella memoria* ont els cristians primitius guardaven les reliquies dels Sants Màrtirs. Construida sobre la roca, com tot l'edifici, se veu en aquest lloc la penya viva, que avança fins gairebé a la meitat del paviment, com si un monstre ab ses urpes foradés aquella paret circular, oferint extrany contrast ab el fi treball de les columnes, baquetons y voltes, aquella sinuositat de la roca que trenca l'armonia geomètrica d'aquell lloc ple d'enterraments.

Al sortir de la capella, dirigint nostres passos per la rampa que a l'altre costat del replà de l'escala puja, ens endinzàrem per un tortuós corredor obert a cop de picot en la roca y adornat després ab

(1) El primer preposít de la comunitat que s'establí a Loarre s'anomena Simeó. Alexandre II, a instancies del rey, fundà aquest monastir en el castell, ab intervenció d'Hugo Càndido, cardenal de l'Iglesia Romana y abat de Sant Joan de la Penya. Dita bula porta la data del 18 d'Octubre de 1071. En una escriptura otorgada per Sancho, abat d'Alquezar, y Gimeno, abat de Janlo, en 27 de Juny de 1074, apareix el nom d'aquesta fundació ab totes ses pertencencies, unit al del mentat monastir de Janlo. Més endavant fou, com hem ja dit, unit a la fundació reyal de Monte Aragón.

obres de fàbrica d'hermoses voltes de canó, sortint al poc temps a una cambra sense sostre, de quals parets pen-gen en artístic desordre mareselves, eures, sarces silvestres y tota mena de plantes parasitàries aimadores de les soletats y de les ruines, cobrint les motllures, els arcs de mitg punt y decorant ab ses tendres y vermelles fulles algún *agimex* dels que allí s'obren. Passant endavant, tantost ens trobem dins de foscos corredors, davant d'escalas ruinoses, que baixen a tètriques galeries sobre uns terraplens obstruïts per les mates, com topem ab columnes que per un miracle d'equilibri's mantenen dretes, o admirem també voltes trencades y arcs que uneixen entre sí grans torreons aspitllerats y coberts, tapats per l'eura trepadora. En el punt més alt del recinte, en el pis superior, una cisterna proveheix encara avuy dia de fresca aigua als visitants, de la mateixa manera que'n provehí un jorn als guerrers y cortesans que allí visqueren.

Al nostre pas per tant poètics llocs, y en mitg de la luxuriant

IGLESIA DEL CASTELL DE LOARRE: CAPITELLS DE L'ABSIS

vegetació parasitària, hem sorprès finestrals y miradors mitg enrunats ab restos d'elegants arcs, de cisellats capitells, d'aïroses columnes, que formaven constantment marcs on la nostra imaginació feya reviure dames y cavallers, intrigues amoroses y cortesanes d'aquella brillant y pintoresca Edat Mitjana, qual record tant poèticament evoca'l castell del rey en Sancho Ramírez (1).

Al bell mitg de totes les construccions del castell, mitg enrunada, s'aixeca avuy encara, y llueix sa silueta, la torra de l'homenatge, imponent, alta, feixuga, coronada de marlets mitg destruïts, dominant tot el conjunt de la fortalesa, el recinte exterior y els patis, dependències, cisternes, capelles, baluards y totes les entrades del castell. Sa planta té 8'80 m. per son costat de fatxada y 6 pels altres costats. Sos murs tenen prop de 2 metres de gruixa, y la seva alçaria es de 22 metres. Té tres pisos y conserva encara restos d'escales internes. Està unida ab les construccions immediates per un gran arc a manera de *botarel* gegantí, que oculta'l camí per ont els sitiats podrien fugir o replegar-se en el darrer recinte de l'alcàçar, segons conta la tradició. En aquesta torra vigilà un temps nit y dia una centinella qual sola missió fou donar la veu d'alarma a l'ovirar gent de guerra, tocar la bocina a la sortida y posta de sol, y anunciar el mitg dia o l'arribada de visitants. Aquesta missió de *goitar* — per això s'anomenava'l *goita* (2) qui la complia — era, com se

(1) El rey Sancho Ramírez, fill de Ramiro I, regnà de l'any 1063 al 1094. Fou un monarca que contribuí en gran manera al desenrotllament social d'aquell antic y primitiu reyalme aragonès, otorgant y concedint gran nombre de *cartas pueblas* y privilegis, ensems que extengué molt ab ses conquestes les fronteres d'aquest naixent estat, avançant sempre cap a Osca, qual conquesta fou la constant preocupació de sa vida, morint en el siti de dita ciutat al reconèixer les muralles, ferit per una fletxa en el lloc desde llavors nomenat *Pueyo de Don Sancho*, l'any 1094. Després d'haver ajudat al seu cosí, el rey de Navarra, en 1067, Sancho Garcés, contra'l cosí d'abdós, el rey de Castella Sancho, a qui derrotaren en la batalla de Viana, dita dels tres Sanchos, fou combatut pel de Navarra, que s'alià ab el rey de Zaragoza, Ahmed I Al-Muktadir, pera impedir-li l'engrandiment del seu reyalme. Més tard, l'any 1076, fou el dit rey de Navarra despenyat en Penyaléu pel seu germà Ramon, a qui no volgueren reconèixer els navarros, indignats de semblant felonia, apoderant-se llavors Sancho Ramírez de la major part dels estats, verificant-se aixís l'unió d'Aragó y Navarra. Sa muller fou na Felixa, filla del comte d'Urgell, de qui tingué a Pere, Alonso y Ramiro, tots tres reys d'Aragó. Féu ciutats a Jaca y Estella, fundà molts monastirs y forteses, y substituï, l'any 1071, el rite muzàrabe pel romà en Sant Joan de la Penya.

(2) La paraula *goitar*, derivada de la veu francesa *getter*, llavors s'usava molt a Navarra y la frontera aragonesa, donant-se'l seu derivat *goita* al centinella que vigilava dalt de la torra, y devegades a la torra, creyant molts que

comprèn, delicada, y sols se confiava als soldats de gran confiança, als quals s'investia de certs privilegis y moltes consideracions (1).

Separat per una muralla avuy desapareguda, quals bases poden encara veure-s, se trobava'l recinte de les cambres reyal. D'elles resten sols algunes pilastres que sostingueren airoses voltes: en el fons, una finestra hermosíssima que té les proporcions de la portalada d'un temple, sostinguda per quatre soperbs arcs en degradació, oberta sobre esplèndit panorama, y vulgarment coneguda pel *Mirador de la Reina*, mitg tapada y festonejada ab gracia per les plantes trepadores que allí naixen ab profusió, com si volguessin ab el perfum de ses flors y els encantadors matiços de ses verdes fulles amagar les destroces que'l temps ha causat en aquest admirable detall arquitectònic, l'únic resto que recordi l'importancia y l'ús del lloc en que s'aixeca (2).

No sense perill pels forats que s'obren en el castell, pot baixarse als soterranis y galeries interminables que per tots indrets minen el terror, com succeheix en totes les construccions de l'Edat Mitjana. Imposants són els de Loarre y construïts ab el mateix compte que la part exterior del castell, ab voltes magnífiques, arcs bellíssims y ab varies sortides al descobert, essent tant digna d'estudi aquesta part inferior com la superior de tant gran castell, que, com diu en Víctor Hugo dels edificis de l'Edat Mitjana, «quan eren complets, tenien la meitat enfòra y la meitat endins de la terra: no sols tenien fonaments, sinó arrels que's ramificaven sota terra, formant cambres, galeries, escales, etc., essent llurs soterranis altre edifici a manera d'aquells boscos y montanyes que's reflexen cap per avall en les aigües transparentes d'un llac sota mateix dels boscos y montanyes de ses vores» (3).

també de l'instrument que tocava, especie de bocina, donà'l nom de *gaita*, el qual, naturalment modificat, ha arribat fins a nosaltres ab dit nom. *Fer la gaita* se diu també encara avuy dia al que molesta descobrint un embolic, vigilant, rondant, desbaratant un plan, y sembla provenir, sens dubte, d'aquella vigilancia perenne.

(1) Situada darrera de la torra de l'homenatge, y pera defensar, sens dubte, la cisterna, que està situada en lo que fou jardí de la reina, s'alçava una torra defensiva en aquell lloc, també en un àngol y darrera de la de l'homenatge. Desde ella podia vigilar-se dia y nit l'important servey del provehiment d'aigües en l'alcàçar y fortalesa, tant preciós com necessari.

(2) Del *Mirador de la Reina*'s domina l'extens panorama, y en dies clars s'arriba fins a veure Osca, Plasencia, Santa Engracia, Quinzano, Esquedas, Anies, Puivolea, Montmesa, Orteta, Alcalà de Gurrea, Lupiñén y Zaragoza.

(3) Fou molt comú en aquells temps, dins les grans fortaleses, tenir galeries soterranies, portant algunes d'elles fins a grans y inverossímils distancies.

L'arquitectura, es a dir, l'estil arquitectònic d'un edifici, es un llenguatge vibrant que indica les costums, lleys y caràcters de l'època. Aixís el castell de Loarre prou parla a l'imaginació d'aquell període de lluites, de diaris combats en que's vivia ferço-

IGLESIA DEL CASTELL DE LOARRE: FINESTRA EXTERIOR DE L'ABSIS

sament ab les armes a la mà, sempre vigilant, prompte a reprimir l'invasió aràbiga, continguda pels cristians, primer a l'ampar de les montanyes y més tard mercès a les fortaleeses aixecades a poc a poc

Entre altres, s'assegurava llavors que'l castell d'Olite (Navarra) estava unit al de Tafalla, a més de 5 kilòmetres de distancia, com els que guarnien el d'Alcalà de Guadaira baixaven fins al riu, salvant grans desnivells, tenint també grans soterranis y galeries que may han sigut explorades, els castells de Medina del Campo, Alcázar de Cones y molts d'altres.

pera assegurar la reconquesta, com revela també'ls sentiments cristians, la fè ardenta que'ls mantingué fermes en les derrotes y contrarietats, empenyent-los vers l'idea de reconstruir la patria desmembrada, el sant ideal de l'independencia. Aixís, junt a les muralles ont el guerrer vigila, se defensa, mata o mor, s'aixeca'l temple ont el guerrer, de genolls, resa pera la salvació de sa patria y de sa ànima. Aquesta fortalesa recorda l'origen del famós reyalme d'Aragó, reduït en son principi als límits que banya'l riu del qual prengué son nom, que, aixamplant-se després de conquesta en conquesta, avançà de victòria en victòria, extenent-se per la Península, invadint ses comarques y traspasant ses fronteres, fins arribar a imposar el nom d'Aragó, ab el potent esforç de Catalunya, a terres extranyes, més enllà de les mars que dominà y sotsmeté al seu poderiu (1).

Sancho Ramírez, el rey cristià y guerrer, al fundar el castell de Loarre sobre l'agrupació granítica que sa montanya li oferia, feu com la màxima evangèlica del Sermó de la Montanya, elogiant a l'home sensat que funda sa casa sobre la roca: «Caigueren els núvols y els rius se desbordaren, y bufaren els vents impetuosa-ment sobre aital casa, més no fou destruïda perquè estava fundada sobre pedra» (2). Aixís, a la veu del rey, la pedra semblà arrodonir-

(1) El castell de Loarre està ple de signes lapidaris, com succeeix en totes les construccions mitg-ivals; signes als quals molts escriptors han donat gran y extraordinaria importància, fent d'elles cabalístiques senyals que amagaven formes d'exorcisme, sentències màgiques, etc. Altres autors sostenen, ab més acert y prudència, que sols eren marques y senyals dels obrers, ab significació propia, mentres que altres creuen que són un extrany llenguatge de signes y dates de les reunions masòniques tingudes pels obrers. Tots ells són iguals y estan colocats també igualment en totes les construccions mitg-ivals, lo que fa creure que res de tot lo dit significaven, y que sols modestament indicava'l seu llenguatge un convencionalisme empleat pera reconèixer el treball de cada operari. Aixís pot molt ben esser que la *M* significui mestre, la *O* oficial y la *A* aprenent. Els instruments de treball gràficament representats, la maça, la picota, el martell, les banderes, estandarts, fletxes, llances, són també molt freqüents, y es quasi segur que'ls obrers els traçaven com record de sos temps guerrers: tots ho foren, pagant aquest tribut de carinyo al record de la seva antiga vida militar, o bé com records de sa juvenesa en altres oficis, y fins alguns d'elis d'invocacions a sants o a noms de determinades persones.

La tradició afirma que'ls moros tancaren en aquest castell al traïdor comte Don Julià. El P. Huesca ho afirma, dient que en ell va morir. Blancas y Fasco també són d'aquesta opinió, fent-lo morir en un altre castell d'Osca. El P. Mariana, en l'*Historia de España*, també conta aquesta historia, que s'ha repetit en molts llocs y castells del territori espanyol, perquè l'haver tingut pres al citat comte'n fan gala els castells de Pancorbo y Gormaz ab iguals títols que'l de Loarre, que no pot presentar-ne ni precisar-ne cap.

2) Sant Mateu, cap. VII, vers. 24 y 25.

se en torres, y's formaren sales, fossos, corredors, quedant construït, gravat pera sempre en la penya, un alcàçar senyorial, un temple magnífic y un castell roquer inexpugnable, que un jorn degué aparèixer als ulls dels habitants de la vila de Loarre com sorgit d'un somni o com la realització d'una magna llegenda.

La boira s'era fosa gairebé del tot: sols una tenue llenca s'arrocegava formant airós plumer pel cim de l'iglesia y torra de l'homenatge, quan al caure la tarda muntàrem a cavall, emocionats y silenciosos, pera emprendre la davallada; y la silueta de les torres, muralles y construccions se dibuixava precisa y retallada sobre'l negre cel d'un dia de Setembre, quan ab recança deixavem aquell altaner record de temps llunyans y nobles, vas sagrat on se guarden records de passades glories y de virtuts anyorades.

Llavors, tot baixant pausadament, tristos, dins d'aquell ambient també trist, anavem remembrant com se fundà'l castell pera assegurar la conquesta d'Osca y prevenir els perills constants dels moros, y com més tard, una vegada assegurada la reconquesta dins d'Aragó, fou asil y refugi d'un dels més poderosos bandos en que's dividí'l país, essent el darrer baluart d'aquella lluita fera, crudel y intranzigenta que açà'l penó de guerra contra l'infant Ferran de Castella, d'ingrata memoria, y a nom del malaguanyat Comte d'Urgell. Llavors, anavem recordant, tropes mercenaries y extrangeres, compostes en gran part d'inglesos y gascons, invadiren aquesta comarca, de molt temps ja pertorbada constantment per les rivalitats dels Lunas y Urreas, la saquejaren, cometent tota mena de fets vandàlics, semblant l'horror per tot arreu. En el siti de Balaguer acabà tant titànica lluita a favor de l'infant D. Ferran, logrant escapar del desastre D. Antoni de Luna, senyor llavors del castell de Loarre, capdill el més intrèpit ensems que'l més decidit y ardit del Comte d'Urgell, qual causa fins arribà a desprestigiar ab sos desmans y violències. Perseguit per tot arreu, se tancà desesperat en son castell, disposat a tot, en el cas de que les tropes del rey intrús se presentessin a combatre-l. Decretada pel nou rey aragonès l'expugnació del castell, se dedueix de l'història que's rendí aquell darrer baluart del d'Urgell sense combat, ab un honros pacte entre sitiadors y sitiats. El poble, gran novelista, que's complau en embellir ab els primors de l'art y els encants de la poesia ses tradicions, assegura que fou la lluita sagnanta y forta, dirigint l'Antoni Luna mateix la defensa y animant valerosament als defensors, contant la tradició popular com el valor d'aquests arribà fins a l'heroisme, derramant-se la sang ab tal abundor que per l'escala

monumental de l'alçàçar corria en rius escumejants que cremaven y alhora's menjaven la pedra dels graons.

Lo cert de tot això fou que'l terrible enemic dels Urreas, don Antoni de Luna, fugí de sa fortalesa, abandonant-la, y, traspasant les serres, buscà refugi en terra estrangera, on morí. No obstant, deixà un digne successor de son caràcter temerari, terc y altiu, en sa germana D.ª Violant, abadessa de Trasorares, encomanant-li la defensa del castell, cercat llavors per les tropes reials manades per D. Pere Urrea, implacable enemic dels Lunas. A ses ordes el castell resistí vigorosament, ja que l'abadessa imposà tals condicions pera rendir-se, que'l mateix rey, *malgrat son esperit de concordia*, no pogué admetre-les.

A últims d'aquell any, traslladat el formidable tren de siti reunit a Balaguer (1) davant del castell, se rendí, finalment, D.ª Violant, entregant-lo després de vuit mesos de resistència, quedant aquella varonil senyora presonera del seu odiat enemic Urrea, posant-se grans influències pera deslliurar-la, entre elles la del papa Benet XIII y del mateix rey, logrant-se sols de D. Pere de Urrea'l cambi de presó al castell de Lora, baix la custodia d'en Pardo de la Casta, admirat, segons digué al rey, de trobar tanta energia en una monja, lo que li féu exclamar: «Senyor, crec que deu tenir el diable dins del cos». No fou posada en llibertat fins que'l seu germà D. Antoni s'humilià, confessant sos pecats y errors, acatant tots els manaments, anant llavors a juntar-se a l'extranger ab ell aquella dòna valerosa y toçuda, admiració de tots els seus coetanis (2).

Durant l'evocació d'aquests records y d'aquestes tradicions havíem anat baixant la costa que'ns portava a l'antiga vila roma-

(1) En ses apuntacions històriques sobre l'artilleria espanyola dels sigles XIV y XV, diu D. Josep Arautegui y Sanz que en el siti de Balaguer comptava l'exèrcit sitiador ab una bombardà de coure que tirava pilotes de 4 quintars, una altra de metall, fosa a Lleida per Alonso de Paula y Pere Colomer, que les tirava de 42 arrobes, una altra de ferro, y un trabuc, y diferentes bombardes construïdes en el mateix camp pel moro Alfarax Darhin, junt ab moltes altres peces de menys calibre, *rebadoquines*, *falconetes* y una *cabreta* que tirava pedres de 32 arrobes de pes, tot lo qual fou més tard traslladat davant del castell de Loarre pera rendir al defensor del comte d'Urgell.

(2) Quan D. Antoni de Luna, compadit, sens dubte, d'aquell llarg captiveri de sa valerosa germana, humilià totes ses arrogancies altives, avenint-se a totes les condicions imposades per l'implacable enemic, acceptant el sacrifici del seu orgull pera llibertar aquella heroïna, aquella valerosa fembra, confessà els seus errors y pecats, afegint que «quiere facer todo lo que nos ordenamos con tal condicion que la dita abadessa sea segura de vida, presion y mutilacion de miembros».

na, quals primeres cases s'aixecaven davant nostre. Llavors, al voler donar una darrera ullada a les imposantes ruines que s'alçaven al lluny, les vegerem desaparèixer tapades per la pluja, que començava també a mullar-nos, y per la boira, que altra vegada les rodejava de misteri. El misteri també rodeja la seva historia: poc, com havem vist, se sab d'ella: no es pas brillant ni gloriosa, y els cronistes semblen despreciar-la. Tot això li dóna, sens dubte, major atractiu y obre més camp a l'imaginació pera fer ab més espontanitat brotar la poesia y els més grans sentiments davant del pintoresc aspecte de ses runes, com ab espontanitat broten d'elles les plantes trepadores, les figueres selvatges y les flors boscanes que cobreixen els patis solitaris d'aquelles venerables ruines, d'aquelles tallades pedres, aquells arcs romànics de mitg punt, aquella cúpola famosa y aquells capitells fantàstics y extranyys d'incomparable hermosura que s'aguanta mercès a la sabiduria de la naturalesa més que als treballs dels homes, que ni tant sols han declarat fins avuy dia monument nacional aquest preuat joyell dels temps mitg-evals, pera soplujar-lo de l'acció destructora dels elements y afirmar-lo dels enderrocaments de la velluria, no essent, per dissort, molt llunyà'l dia en que desapareixerà pera sempre, convertint-se en un munt informe de pedres, com els homes, fins els més grans de la terra, esdevenen un munt de polç.

A l'entrar dins nostra cambra de la rectoria plovia a dojo, y un espès teixit d'aigua, a manera de forta cortina, ens tapava del tot la montanya y les roques on s'alçà brillant y potent el castell feudal de Loarre, alcàçar del seu valerós y cristià rey en Sancho Ramirez, donant en aquell punt y hora, tot assaborint records de tanta valua, per finida nostra excursió per l'antic comtat y primitiu realme aragonès (1).

(1) La majestat imposant, el silenci grandios que regna en les altures rocoses de Loarre, se trenquen el dia de l'Ascensió del Senyor, en que anyalment se celebra l'aplec de Sant Demetri, famosíssim en tota l'encontrada, omplenant aquells espays ab crits de joya y alegria que per tot arreu retrunyen. En el mentat dia'l poble de Loarre, acompanyat d'altres poblacions vehines, condueix en solemniat processó a l'iglesia del castell l'urna de plata esmentada que guarda'l cos de Sant Demetri, colcant-lo al costat de la Verge de Valverde rodejat de creus, gallarets, banderes y gonfanons, celebrant-se oficis solemnes, escampant-se després els senzills pagesos pels recons de la montanya, per dins del castell (que sempre sofreix alguna *ferida*), disfrutant ab joya d'un dia de festa, fent un bon àpat y omplenant de cants, alegria animada y soroll aquella tranquila majestat que tornarà a regnar a l'amagar-se'l sol, acabats els últims resos y cants, ensenyorint-se altra vegada d'aquelles altures, recobrant el castell el seu aspecte trist y imposant.

En nostre romiatge per la noble terra aragonesa hem tingut ocasió d'apreciar a cada pas quant gran fou l'influència de Catalunya en la gloriosa confederació catalano-aragonesa. En el cor de les montanyes de Jaca, en els Pireneus, abunden, com hem vist, els noms purament catalans o catalanisats, y fins en la fonètica, en els giros del llenguatge, en les construccions y locucions, se trasllueix aquesta fonda influència, que es la prova més eloqüent de la real hegemonia que exercí la nostra terra dins d'aquell Estat federat, sense absorcions absolutistes y inspirat sempre en el més veritable y ample esperit de llibertat y tolerança.

COMTE DE CARLET

(De l'obra *Excursions per l'antic Reialme d'Aragó.*)

FOLK-LORE MEDIC CATALÀ

(Acabament)

Els que pateixen de *mals menjadors* (com són crancs y lupus), les dònnes estèrils y les que no tenen llet, acuden a la Mare de Déu de Castellet:

Als que us invoquen, Senyora,
ab fè viva y ab bon cor,
els curau prest a tot'hora
l'horrible mal menjador.
Per tot mal, si vos agrada,
lo remey sempre es molt cert.

A tota estèril dòna
que us prega ab devoció,
alcansau-li, gran Senyora,
lo fruit de benedicció;
y per tal successió
dau-li abundancia de llet.

Diuen els *goigs* de la Verge de l'Assumpta, que's venera en el poble de Vilar de Castellbell, que:

A la Mare piadosa
sempre acut la gent malalta.

A l'imatge de la Mare de Déu de la Salut, molt venerada pels manresans, y a la qual ab gran freqüència la visitava Sant Ignasi de Loyola, se li dirigeix aixís el vehinat de Viladordis:

Aquest poble té provat
 que per tot dolor y mal
 sou medicina cordial,
 si de cor vos ha invocat;
 prompte se veu deslliurat
 del càstic que l'afligia.

Per fi, la Mare de Déu de Juncadella, patrona de tot el Pla de Bages, es invocada especialment en els parts, y se li reclama la curació dels noys trencats. De pocs anys ençà se li canten uns *goigs* en els que's troba:

Les dònes que vos supliquen,
 en lo part són consolades;
 les criatures trencades,
 per Vós curades, publiquen
 que a tots escolteu benigne,
 més que a son anyell la ovella.

Els de la darrera centuria deyen:

Les dònes que vos supliquen
 en lo part són consolades,
 les criatures trencades,
 per Vós curades, publiquen
 que a sos sofriments, benigna,
 Vós prestau piadosa orella,
 per vostres medis, Maria,
 Senyora de Juncadella.

Als xiquets que són trencats
 se coneix evidentment
 que de prompte són curats
 si us reclamen piament.
 Assò se veu cada dia,
 que us ofereixen la bèna;
 per vostre medi, Maria,
 Senyora de Juncadella.

Els estampats per Ignasi Abadal, a les darreries del sigle XVIII, expressen lo mateix, però ab un cayent molt més bonic:

Si les dònes que pareixen
 no pateixen,
 eixint bé de la premura,
 es provat que tal ventura
 la mereixen
 si devotes, Verge pura,
 visiten vostra capella

Senyora de Juncadella,
sou molt bella.

Lo cel, per Vós, verge pia,
feu que logrem algun dia.

Es un miracle freqüent
y patent
dels noyets trencats la cura:
de la bèna que ab dolçura
lo present
vos fa la mare, assegura
que heu fet Vós la meravella.

Senyora de Juncadella,
sou molt bella.

Lo cel, per Vós, verge pia,
feu que logrem algun dia.

A més de Nostre Senyor y de la Mare de Déu, també s'invoca a molts sants, que's consideren com a remediadors especials en determinades malalties.

En l'impossibilitat d'ocupar-me del folk-lore mèdic relatiu a tots els sants, ho faré, per via de mostra, d'alguns d'especial devoció per tot Catalunya, y d'altres que's veneren a Manresa y la seva comarca.

Sant Joan pot-ser es el sant més popular, y son nom va barrejat ab moltes costums supersticioses. Una de les principals y més generalisada es la de que les criatures herniades se curen aquest dia fent-les passar per entremitg d'un arbre esberlat. En Joaquim Sarret, en sa erudita *Ethologia de Manresa*, diu que en aquesta ciutat se practica de la següent manera:

«S'escull un roure, se li esberla la soca y s'hi posen dos tascons, a fi de que quedi obert lo suficient pera que hi puga passar la criatureta; se despulla aquesta y se posen dos homes (que si pot esser l'un se dirà Joan y l'altre Pere) davant per davant, tenint el roure al mitg. Aixís que toquen les dotze de la nit de Sant Joan, o la de Sant Pere, comencen aquells el següent dialect, fent passar l'infantó per dins de l'esberla: «Joan, aquí te'l dono trencat». «Pere, aquí te'l torno.» «Joan, aquí te'l dono trencat.» «Pere, aquí te'l torno.» «Joan, aquí te'l dono trencat.» «Pere, aquí te'l torno curat.» Mentres dura'l dialect, la mare o el pare de la criatura resen tres pare-nostres, tres ave-maries y tres glories en honra de la Santíssima Trinitat. Després treuen els tascons de l'arbre, y ab la roba de la criatureta xopada de fang d'argila clouen y lliguen el roure ben fort, a fi de que's quedi soldat. La creencia es que si'l roure viu y's cura, l'infantó també curarà.»

A Galicia fan lo mateix, y el roure ha d'esser *negral*; els que passen la criatura són el padrí y la padrina, que's posen a cada costat de l'arbre; tres vegades dóna l'infant el padrí a la padrina, y altres tantes li torna, repetint aquestes paraules:

*Doucho quebrado,
dácamo sano.*

Diu en Black que a Inglaterra també ho fan per l'istí, però per comptes del roure se serveixen de la freixa. En Grimm conta que'ls alemanys empleen de preferencia el cirerer, y els que passen el malalt són, si's poden trobar, dos germans bessons.

No fa pas gaire temps que un jovenet de Sant Fructuós de Bages que té les mans plenes de verrugues, me digué que se les faria desaparèixer fregant-les ab qualsevulla herba rosada a la nit de Sant Joan. A Galicia pretenen curar-se la ronya posant-se aquella diada a l'imtemperie al punt de la mitja nit, pera rebre la rosada de Sant Joan, a la que, tant aquí com allí, se li atribueixen meravelloses virtuts medicinals pera guarir altres malalties de la pell y per mal d'ulls. Per aquests fins són moltes les persones que, com a medi preventiu o curatiu, se banyen en la nit de Sant Joan.

Hi ha una pila de protectors celestials pera les dònes que's troben en els treballs de la deslliurança. Ja he dit que n'es apropiada la Verge de Juncadella; a Castellgalí y a Navarcles veneren en els altars, com advocada pera'ls parts, a Santa Marguerida; a Salelles, a Sant Sadurní; a Sampedor y a Manresa, a Santa Agna; y en aquesta mateixa ciutat, a Santa Rita y a Sant Magí, a la Sèu; a Sant Marc, en la seva propia capella, on també hi ha Sant Pelegrí, a qui's prega al mateix objecte; y a Sant Jacinto, a l'iglesia de Valldaura. Igual abundor de protectors pera les parteres que a la comarca de Bages hi ha en les restants de Catalunya.

No sols en nostra terra, sinó en tota la cristiandat, el sant a qui més generalment s'implora en el trànsit del part es al taumaturg fill del Portell, en la Segarra, Sant Ramon Nonat, nomenat aixís per haver vist la llum del món després de l'operació cesàrea que feren a sa mare, ja difunta. Diuen sos *goigs*:

Les parteres y prenyades,
fins los infantets petits,
per vós, Sant, són deslliurades
y de tots sos mals guarits.

A Espanya l'estampa de Sant Ramon Nonat no falta en la majoria de les cambres de les parteres. A propòsit d'això, el

Dr. Frederic Rubio conta'l següent cas, que no deixa de tenir gracia:

«Un company va referir-me que, assistint a una partera del barri de Sant Bernat, de Sevilla, va dir que li despenjessin de la paret l'estampa de Sant Ramon, posant-se-la al ventre. Com que era de nit y hi hagués poca claror, quan acabà'l part feliçment, y pera donar gracies al sant, va voler besar l'estampa y besà'l retrat de Pepe Hillo, que per equivocació havia sigut el despenjat.»

Santa Apolonia es la principal advocada del mal de queixal y de dents. Consignen sos *goigs* que quan la martiritzaven a Alexandria,

Los ministros inclementes,
ab un martiri importú,
poc a poc, y hu per hu,
vos lleven caixals y dents.
Y puix sabeu lo furor
de tant cruel enfermetat,
per vostre dolor templat
sia dels queixals el dolor.

Vostres prodigis la fama
de curar queixals y dents
ha espargit entre les gents,
y tot l'orbe ho aclama.
Y perquè crèdit major
cobre ab la veritat,
per vostre dolor templat
sia dels queixals lo dolor.

S'ocupen de l'especial protecció de Santa Apolonia varies obres folk-lòriques estrangeres; l'invoquen a Galicia; y de sa popular oració en parla en Cervantes en el *Don Quijote*: «—¿La oración de Santa Polonia, decís? Esto podría hacer algo si mi dueño tuviese destemplados los dientes, pero ¡ay! su mal está en la mollera».

A Manresa's venera Santa Apolonia en la basílica de la Sèu y en l'iglesia de Sant Pere Màrtir.

A Santa Llucia's diu que li arrencaren els ulls abans de degollar-la, y an ella li demanem *que'ns conservi la vista y la claretat*, perquè, com diuen sos *goigs*:

En aquesta vida trista,
de la vista,
vos tenim per protectora.

La darrera malaltia de Sant Maure «fou dolor de costat fort», y per això a Manresa, y en altres llocs on se venera, els que estan

llomats, pateixen de reuma o de poagre, s'unten ab oli de la seva llantia y l'invoquen, ja que:

Tot malalt o adolorit
de qualsevol part del cos
que a vós devot ha acudit,
un remey li haveu dat vós.

Fou un dels prodigis que obrà Sant Blay la repentina curació d'un noyet que estava agonitzant per una espina que se li havia travessat a la gola; y aquest es l'origen de la devoció que se li té pels mals de coll. A Manresa, en sa diada, en les iglesies de Sant Pere Màrtir, Santa Clara y de les Monjes Caputxines, se beneeixen pomes, panses, ametllons, altres fruites y pa, que guarden les famílies pera guarir les angines y altres mals de la gola. A Barcelona, a l'iglesia de Sant Jaume, s'expendeixen en la mateixa diada'ls pannellets de Sant Blay.

Sapigut es que Saulo, que sigué després l'apòstol Sant Pau, quan fou cridat per Déu, estigué tres dies sense vista, durant els quals no menjà ni begué. D'aquí ve que a l'epilepsia se li dóna vulgarment el nom de *mal de Sant Pau*, de que se li demana la seva protecció en tota mena d'atacs eclàmptics, y de que les mares manresanes porten sos fillets a l'ermita de Sant Pau, aon, pera que no agafin accidents, els fan tocar l'ara de l'altar ab el cap.

La devoció als Sants Metges, que aixís anomena'l poble als germans Cosme y Damià, es tant antiga com general per tot Catalunya. No sols a montanya's troben molts santuaris an ells dedicats, sinó que'l modest altar que tenen a l'iglesia del Carme de Manresa, el tant conegut retaule gòtic que hi havia fa pocs anys en els claustres de la Catedral de Barcelona, y l'encara més apreciat de Sant Pere de Tarrassa, donen a compendre que a les comarques de Bages y del Vallès y al pla de Barcelona no faltaven devots als Sants Cosme y Damià. Si bé's diu avuy que les imatges centrals del de Tarrassa són les de Sant Abdon y Sant Senen, els altres requadros se veu ben bé que representen passos de la vida dels Sants Metges. An ells acut el poble de Catalunya en tota mena de malalties, dient-los:

Oh metges celestials,
puix la gloria gosau ja,
deslliurau-nos de tot mal,
Sant Cosme y Sant Damià.

Hi ha alguns sants remeyers an els quals en determinades loca-

litats o encontrades se té gran fè. Tal passa ab Sant Mamet y ab Sant Gem, que's veneren a l'iglesia de Santa Clara de Manresa.

Als infantons que no volen o no poden mamar, ses mares els porten a dita iglesia, entreguen una petita almoïna, s'encén un ciri a Sant Mamet y canten les monjes sos *goïgs*, en els quals hi ha la següent posada :

Déu vos donà tanta gracia
 quadrant el nom de Mamet,
 que a tots quants ab eficacia
 vos reclamen per la llet,
 los alcansau prest favor,
 remediand-los llurs dolors.

Xics y grans acuden a Sant Gem quan estan desganats. Se fan cantar els *goïgs* del sant, y implorant-lo'ls torna la gana, perquè :

Lo que mal al coll tenia
 o que estava desmenjat,
 vey a son gust recobrat
 sempre que a vós acudia.

Es tradició entre les monjes de Santa Clara que una colla de joves anaven a fer una fontada al pouet de Bufalsvents. Alguns d'ells se ficaren a l'iglesia y's burlaren de l'imatge de Sant Gem, emprenent després la marxa cap a la font. Arribats allí, se posaren alegres a menjar; però, com si se'ls hagués embussat la gola, res els podia passar pel coll, veyent-hi tots un càstic de Sant Gem, y, arrepenhits, s'entornaren tots moixos a desagraviar-lo. Sant Gem els perdonà, y els revingué la gana perduda.

Regirant les coleccions de *goïgs*, no sols se podria fer un curiós calendari català, en que hi constés de què es patró cada sant y quins són els mals que cura, treball que deixà començat el malaguanyat folk-lorista en Pau Bertran y Bros, sinó que'ls col·laboradors de l'obra del Diccionari de la Llengua catalana hi trobarien una font abundosa pera omplir moltes cèdules referents a medicina; y va d'exemple.

Les *Cobles en alabança del gloriós Sant Lluís, rey de França*, impreses a Manresa l'any 1821, en l'estampa d'en Martí Trullàs diuen :

De porcellanes curau
 ab singular providencia.

Durant moltes centuries se cregué que'ls reys de França tenien el dò de curar les escròfules no més que posant ses mans damunt

dels malalts que'n patien, pronunciant aquestes paraules: «El rey te la toca, Déu te cura», y Sant Lluís hi afegí la costum de fer la senyal de la creu sobre'l mal. Es, doncs, natural que an ell hi acudin, com a celestial remediador, els que tenen porcellanes.

De *porcell*, porc petit, ve *porcellana*; com es ben sabut que *escròfula* se deriva del llatí *scrofa*, que vol dir *truja*, a causa de sa analogia ab una afecció propia dels porcs. El mot *porcellana*'s veu que es genuinament català; y si bé existeix en els diccionaris com corresponent al castellà *lamparón*, en el sentit d'escròfula o humor fred del coll, jo no he sentit may aquesta paraula en boca del poble ni l'havia vista en cap escrit, y al trobar-la en els esmentats *goigs* o cobles he pogut omplir una cèdula força interessant pera'l monument que aixeca a nostra llengua l'insigne patrici y capdal filòlec Dr. Alcover.

Pensava acabar de parlar en aquesta sessió d'altres coses de la medicina popular que's refereixen igualment a les creencies y supersticions religioses; però s'hauria allargat massa, resultant, per consegüent, pesada de sobres.

Si us plau, y no'm surt cap entrebanc, ho faré en altra ocasió; y també podré tocar llavors altres punts del folk-lore mèdic català dels que avuy res n'he dit.

OLEGUER MIRÓ

IMPRESSIONS D'UNA EXCURSIÓ A TARRAGONA

DESCRIURE detalladament tot lo que d'important, de notable o de meravellós pot veure un excursionista en tres dies d'estada a Tarragona, o, més ben dit, parlar de Tarragona com si's tractés de descobrir-la, es feina tant ridícula com la de descobrir el Mediterrani.

La que un jorn fou la capital més important baix tots conceptes d'entre les ciutats espanyoles, la filla predilecta de Roma, es tant coneguda pels artistes, els comerciants, els historiadors, els homes que's dediquen a les ciències, y especialment l'arqueològica y la numismàtica; en una paraula, per tot-hom, com el mar llatí que besa sos peus, ja ab el bés quiet y mut que millor s'avinga ab les més immenses y aclaparadores tristors, ja ab el bés frenètic, potent y feréstec que millor pugui escaure com acompanyament de bacanals y lluites.

Però tal com la mar, que sempre atreu ab l'encant de la sublimitat, y que, com tot lo sublim, es font infinida de sensacions, — y d'inspiració, per lo tant, — la gloriosa Tarraco se fa admirar una y mil voltes, mostrant sempre quelcom de nou o de desconegut, notes de color, llums diverses, horitzons dilatats, punts de vista que no s'haurien may ni imaginat.

Per aquest motiu va visitar-la'l CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, representat pels socis senyors Palet, Baster, Nadal, Massó y Torrents, Codina, Fraginals, Serra y Pagès, Lambelet (delegat del CENTRE EXCURSIONISTA a Bradford), Gaza, Carsi, Tell y Lafont, Flos y Calcat y alguns altres, entre'ls que vaig tenir el goig immens de comptar-m'hi.

Calia fer una ressenya de l'excursió, y causes molt superiors a la meva migrada voluntat varen obligar-me a comprometre-m pera fer-la, com m'han obligat a escriure-la a deshora.

Cercant, doncs, de lligar impressions y records, he de dir en primer terme que'ls noms dels que formaven part de l'excursió ja diuen prou lo que'l viatge devia esser.

Jo, que, fòra'l viatge de nuvis, n'he fet de tota mena, crec que es un xic dificil trobar més alegria anant pel món que la que's troba de bon matí dintre un vagó del tren ple de companys ben avinguts que fugen de la ciutat y la feina pera anar-se a esbargir uns dies d'excursió: tot-hom hi diu la seva; y mentres a poc a poc va clarejant y va sortint després l'astre del dia ab tot son esplendor, y dóna nova vida a la sang, l'halè puríssim de la matinada, sembla donar també nova vida a l'esperit la germanor dels companys, que es com l'oxigen de la conversa.

Sense adonar-nos-en arribàrem a Tarragona, y encara no havíem baixat del tren que ja'ns trobàrem en mitg d'una colla de companys que havien vingut a rebre-ns, y que, ab tot y estar lluny de nosaltres, són molt més amics nostres que molts que sempre'ns volten, y entre'ls que s'hi trobaven els senyors Ruiz, Carbó, Delclòs Ginesta, Ferré, Baró, Sangar, Rabell, Coca, Turró, Carbó, Chulvi, Ripoll, Ricomà y altres després. De donar-nos la benvinguda més coral y completa, els bons tarragonins començaren a guiar-nos per la ruta que'ns tenien preparada, y que a nosaltres ens feu l'efecte d'un panorama incomparable; panorama que'n podriem anomenar de doble visió o de doble efecte, perquè mentres anavem mirant lo que es la Tarragona d'avuy, vèyem també ab la vista de l'ànima lo que fou Tarragona; y a cada pas crèyem veure aparèixer patricis envolquellats ab llargues togues, matrones romanes, esclaus y

esclaves, lliberts, llegionaris, mercenaris, mariners y marxants vinguts d'Orient, ab ropatges extranys y característics. Que sé jo lo que vèyem! Aquesta segona visió era tant potent y — si hi cap la paraula — tant real, que fins ens feya oblidar, a voltes, de la mateixa realitat.

Y aixís fou com pujant y pujant sempre, sense saber molt sovint ni aon posavem els peus, començarem a contemplar les ruïnes de les famoses termes romanes, tant diferents dels esquistos y escassos establiments de banys d'avuy en dia; y les del famós amfiteatre, — la diversió per excelencia dels romans, que, estragats, embrutits, ubriacs y ab les galtes pintades de vermelló pera amagar son esgrogueïment, anaven — a la sortida de l'orgia — a veure com corria la sang a dolls, sols pera donar-los plaer. Jo crec que aquell poble estantís, feble y decrepit, al veure-s amo de tot el món y al contemplar que en aquest hi havia encara sang fins pera vessar, se feya aixís l'efecte de que no's podia estroncar may, la poca que corria dintre ses venes buides.

Encara en la part baixa (que es la de cap al mar) s'hi contemplen les ruïnes de les voltes que sostenien les graderies — que'n podriem dir *de sombra*, comparant-les ab les dels amfiteatres moderns, — mentres que, tallades a cops de picot, se dibuïxen en la vessant de la rocosa montanya les demés que tancaven el clos aon Sant Fructuós, bisbe, y sos diacres, Sants Agustí y Eulogi, y tants altres màrtirs, quedaren envolquellats en les flames d'un foc que havia de servir pera cremar la *bona nova* y que en realitat sols serví de caliu pera que aquesta pogués estendre arreu ses lluminoses flames més esplendorosa y potent, encenent dintre'ls cors mitg-evuls nostra moderna civilització. La capelleta de Nostra Senyora del Miracle, — una de les primeres de l'art romaní, — edificada allí mateix, ho fou pera perpetuar aquest record.

En aquell espay tantes vegades malehit, aont hi retruny l'aixordadora cridoria d'una gentada folla sens altre fre que la seva naturalesa desenfrenada, avuy se sent tant sols la veu seca, aspra y ronca del representant de la llei, l'inexorable *cabo* de vara dels infeliços presidaris, que ni goson piular. Que coses poden dir-se pensant en el presiri de Tarragona! Però l'ofici de filosof està gairebé tant desacreditat com aquells Estats que semblen tenir els establiments penals aposta pera servir d'escoles de perversió. Per aquest motiu seguïrem pujant per l'espada costa.

Un cop a dalt la Rambla poguerem fer-nos càrrec de la distribució de la ciutat antiga.

Als nostres peus, y en la part baixa de la vessant de la muntanya, hi havien els edificis explicats y els temples, que ocupaven la planura compresa entre'l baluart de Cervantes y la porta de Sant Joan.

D'allí havia de pujar-se per una immensa gradinata a la part alta de la ciutat, ocupada gairebé tota pel Palau d'August ab el Forum y el Circ.

Del primer en queda encara l'anomenada «casa de Pilat» (no sé per quin motiu, ni crec que ningú ho sàpiga); y havia de ser aquesta una construcció tant colossal que la major part de la ciutat alta d'avuy hi cap a dins. Fins diuen molts que, comptant-hi'l Forum, lloc destinat als tribunals de justícia y demés, havia de ser més llarga que'l Circ. Y això que aquest anava de la casa de Pilat al baluart de Carles V, seguint després sa fatxada fins a trobar el quartel de Sant Domingo, pera tornar al punt de partida. Crec que tot-hom coneix la forma de la planta (llargueruda y arrodonida en sos caps) d'aquests edificis (de construcció semblant als amfiteatres, ab pisos de voltes que sostenien les graderies, y ab l'espai al mitg dividit per la recta *Spina*, ab la *Meta* als extrems), aont hi corrien adalcrats homes y besties, que pera'l cas tot venia a ser lo mateix.

Lo que no sab tot-hom es que la major part de les cases que's veuen en aquells indrets són les mateixes voltes del Circ, que serveixen d'habitació. Per això no solen tenir més que dos pisos, perquè aquest era'l número dels del Circ; y per això deixen al mitg l'immensa plaça de la Font,—desproporcionada a les necessitats de Tarragona, — perquè aquest era'l lloc de la *Pista*.

Finalment, en la part septentrional, que es la més alta de la ciutat, hi havia'l Capitoli, que s'extenia desde la Catedral al baluart de Sant Magí.

Poden encara contemplar-se part de tres torres de son primitiu recinte, dos d'elles seguint arran de la muralla que va del palau de l'Arquebisbe a la porta de Sant Antoni, y l'altra, que es la tant coneguda torra de l'Arquebisbe, redreçant-se vistosa prop d'aquesta.

De lo immens que devia ser el Capitoli, aon probablement hi hauria'l temple de Júpiter, poden donar-ne idea les muralles. Que coses s'han dit parlant d'aquestes, comparant-les ara ab els sediments naturals, ab l'estratificació de les terres, ara ab les pàgines d'un llibre, comparacions ben esquisides totes elles davant de la realitat, perquè'ls records, els sentiments y les idees que desperten aquells murs abigarrats, construïts en son basament ab pedres gegantines que sols una raça de cíclops, ab forces molt superiors,a

les humanes, pogué moure y disposar com avuy se troben; aixecats després més amunt ab carreus tant primorosament tallats y tant saviament assentats sobre la base antiga, com sols el poble romà sabia y podia fer-ho; y, finalment, coronats per pedrottes, posades de qualsevol manera per la mà barroera dels últims segles; uns murs de fesomia tant especial, ab sos excepcionals y primitius caràcters d'escriptura ibèrica; ab cada una de ses pedres que semblen talment parlar a l'esperit; uns murs com aquells, repeteixo, no admeten comparació de cap mena.

Desde allí dalt, la part més alta de la ciutat, contemplavem la rica y bellíssima comarca que la circonda.

El vent bronzia ab força tal que semblava voler-nos emportar; nostre esguard no's cansava d'endinsar-se per aquella extensíssima vall y per les serralades vehines, que s'allarguen fins perdre's allà al lluny totes cobertes d'esplèndit mantell verd plantat ab tràmeçs y disolt en suor.

Al fons de la vall, y als nostres peus, corria'l Francolí, aquell antigament capdalós *Fluvium Tulcis*, que passava gairebé al mitg de la ciutat antiga, doncs per aquella banda s'extenien les cases y les vil·les, tota la part més populosa. Després el riu ha anat variant son curs tot allunyant-se. Fins els rius se n'allunyen de la pobresa. Quin bo devia fer veure una d'aquelles vil·les tant plenes de bellesa y de refinaments! Evidentment la situació de Tarragona mereixia ser escollida per aquell poble que sabia tant de viure, que de tant bé que sabia viure's va morir.

Aixís es que a l'entrar altra volta a la ciutat, rublerta l'imaginació ab tots els records que brollen naturalment de la paraula *Roma*, no fèyem esment de les cases ni dels carrers per aon passavem, y en cambi s'aferrava la nostra mirada en els troços de columnes, en els fragments d'arcades y fins en les pedres que, espargides arreu, semblaven vivificar tants records. Per això, al visitar l'espayosa casa comunal y la Diputació, ab sos cels-rasos de canyes y guix, y ab els seus envans de mahó de cantell, tot perfectament decorat y construït, però a la moderna, fred y esquifit, no poguem menys d'anyorar altres èpoques y anar-nos-en cap al Museu, aon semblava que'l nostre esperit s'hi trobava millor, entre'ls lacrimariums, les àmfores, les fulles d'acant, les estatuetes, els mosaics, les armes, els bocins de cornisa, els relleus, les làpides y demés preciositats que reclou. Però allò tingué un límit: acabavem de veure les tombes y fragments d'arquitectura que de Poblet y Santes Creus y altres monuments mitg-evals hi havien cap al fons del

Museu. Va ser pera'l magí com una fuetada. Aquelles pedres parlaven un llenguatge que enteniem millor que les inscripcions ibèriques y les mateixes lletres romanes. Ens parlaven directament a l'esperit de la nostra historia propria, de l'ànima que ha alletat la nostra ànima, parlaven nostra parla.

Anant cap a la fonda, començà la conversa a girar pels entorns de l'Edat Mitjana. Les llegendes que sortien dels nostres llavis enderrocaven els records romans com destruïren la ciutat romana les onades d'alemanys o germanis, alans y goths, sàrmates y parths que hi entraren a mitjans del segle III de la nostra era; y si tractava algú de reconstruir-los tornant a parlar de lo que havíem vist fins allavors, una nova llegenda's cuidava de fer el mateix efecte que al segle V feren a la ciutat reconstruïda els vàndals, els suaus y els alans. Y va sortir-se a parlar del siti que Euric feu cap a l'any 475, de com la destruï per la resistència que oposava; de com serviren aquelles construccions feixugues y indestructibles de nius an aquells vols de corbs atapahits com núvols que s'hostatjaven entre les runes aprofitables; y de com l'any 719 hi entraren els alarbs, que ho destruïren tot del tot; potser ningú s'hauria recordat més de Tarragona si no hagués sigut tant y tant temptador el seu emplaçament. Per això varen disputar-se aquell pobríssim munt de runes els cristians y els alarbs més de dos segles. El *mirab* o finestreta empotrada en una de les parets del claustre de la Catedral, y que es gairebé l'única mostra àrabe que queda, porta en el seu contorn una faixa ab inscripcions que commemora la campanya que en temps d'Abderraman III *el Wali* feren aquests en l'any 960.

Més, la reconquesta o, més ben dit, la creació de Catalunya, anava avant. En Berenguer Ramon II *el Fratricida*, ab el bisbe de Vich, va conquerir-la definitivament pera'l Cristianisme, y si bé ningú volia habitar-la, perquè la confiança en els vehins deixava molt que desitjar, en Ramon Berenguer III *el Gran*, fill d'en Cap d'Estopa va esquivar-los, escombrant els alarbs fins a Valencia.

L'any 1116 Sant Olaguer, bisbe de Barcelona, a qui Berenguer feu present de la ciutat, començà a dedicar tot el seu sant esforç a restaurar-la, ajudat per les butlles dels Papes que portaren el cavaller normand Robert d'Aquilon, nomenat *el Bordet*, ab un bon estol de gent de la seva terra. Sant Olaguer va confiar an aquell el poder militar, y tot seguit començà la construcció de la tercera part de la muralla, ab activitat febrosa per aquella gent, que veyen cada dia augmentar el seu número ab altres colles que venien atretes per les franqueses que oferia Sant Olaguer y l'ardiment que a

tots s'encomanava. Fins Sibila, la muller de Robert, vestida de feréstega coraça, y cavalcant, corria per les obres y disposava les defenses. Tarragona tornava a ser lo que mereix: una ciutat afalagada ab totes les esperances que poden oferir els elements.

Nosaltres, els excursionistes, no sé si la varem fer aqueixa mena d'excursió històrica tal com l'haveu sentit; però quan, al sortir de dinar, anàrem (obsequiats ab exquisida galanteria pels amables tarragonins) a pendre cafè en les amples sales de llur aristocràtic Ateneu, y ens dirigírem després cap a la Catedral, es molt probable que les figures capdals de les histories que acabo de contar haguessin dat algun tom pel nostre cervell, perquè recordo que en Massó y Torrents, el poeta de la colla, que anava al meu costat, no's cansava de repetir-me que se sentia mitg-eval.

Finalment, arribàrem a la Seu. No vull parlar-vos de la que en, mon concepte, es la millor de nostres catedrals, perquè ni ab una setmana crec que'n tindria prou. Lo que he de dir-vos, perquè ningú ho sol dir, es que la nota de color vibrant que sobre d'un cel blau, d'un blau intens, dóna la Seu ab el seu to d'aram mitg vermell y mitg d'or, es d'una riquesa tant encisadora que no té preu. Quan penso que al veure per primera vegada (després d'ha-ver-la estudiat y coneixe-la com la meva mateixa habitació) aquella meravella de l'art gòtic que'n diuen Nòtre Dame de París, va caure-m l'ànima als peus davant d'aquell color fastigós, gris,umat, que's confonia ab un cel brut y ab tot lo que l'envolta, l'aigua del Sena, les xemeneyes y els carrers fangosos, y comparo tot aquell gris negrós y fosc ab el davassall de llum y de claror que escampa la Catedral de Tarragona vista desde'l carrer Major, me sembla impossible que's faci tant poc esment, al parlar d'impressions arquitectòniques, d'una cosa tant important com el color.

Y una altra observació he de fer-vos, y aquesta me la va fer l'arquitecte a qui més admiro, y em sembla que compendreu tots la meva admiració al dir-vos que es D. Anton Gaudí. La Catedral de Tarragona, redreçant se majestuosament al fons de la plaça, a la que donen accés divuit graons, y d'aon se veu, ara una casa ab dos finestrals gòtics, suara unes altres sobre pòrtics fets d'aprofitaments de columnes mitg dòriques, més enllà moltes més ab pòrtics d'arcs apuntats o a punt d'atmetlla d'últims de l'Edat Mitjana, y ab molt caràcter totes; la Catedral de Tarragona, ademés de la fonda impressió estètica que exteriorment y a dintre produeix, presenta una altra qualitat importantíssima, y es la de que viu ab major intensitat que cap altra totes les èpoques de la nostra his-

toria. Cada un dels segles que han passat desde que Sant Olaguer va començar-la, ha deixat el seu rastre en forma inesborrable que retrata ben bé sa fesomia.

L'esperit cristià ab tota sa força; la foguerada que encengué les Creuades y creà les modernes nacionalitats, forjà la Catedral de Tarragona; y són obra dels segles XII y XIII les portes laterals de la fatxada, l'absis, l'incomparable claustre, el creuer y la nau. A les acaballes del segle XIV, que enllestí tot lo més important de les obres dels anteriors, en Pere Joan Forment dirigí aquell prodigiós altar major model de retaules, com difícilment podria trobar-sen cap de tant perfecte; y el segle XV prodigà la seva exuberancia de detalls y les filigranes de sa execució en la silleria del chor y en l'esplèndida capella dels Sastres. D'aquell temps són també, y del segle XVI, els magnífics tapiços que'ns ensenyaren en la Sagristia y que pengen dels murs del temple en les solemnitats, y els quadros y ventalles de l'orgue, d'en Pere Serafí; además de l'orgue y de la contra-orgue o cadireta, són també d'aquest segle la capella del Sagrament y una altra menys important. Les extravagancies que feu el *barroquisme* en el segle XVII no arribaren en la capella de Santa Tecla, davant la de la Concepció, a malmetre'l bellíssim efecte que produeixen aquelles encertades y hermoses combinacions de marbres. Finalment, el segle passat, el segle del vapor y de l'electricitat, el segle de les serres mecàniques y dels embalatges en gran escala, tingué la pena, o, millor dit, la poca pena de posar-hi la trona y la capella de l'Anunciació. Déu vulga que'l nostre segle vegi rematar la Catedral de Tarragona en condicions semblants a la de Palma.

També he de fer-vos una altra observació: mentres ens anavem engrescant els excursionistes davant de tanta bellesa, no faltà entre nosaltres qui desitjà reproduir l'imatge de coses tant excepcionals y venerables com la tomba de Jaume I, de gloriosa memoria; el baptisteri, ab la banyera d'August, que avuy serveix de fonts, y moltes altres; però'ns avisaren que estava prohibit treure fotografies. Si lo únic que pot servir d'ensenyança als propis y d'enveja als extranys; si lo que queda del nostre passat gloriós està vedat, ¿què s'en podrà treure de característic, a Espanya, sinó es alguna banderilla? No podria aquest CENTRE demanar que, baldament fos en hores especials, s'aixequés per part de l'honorable Cabilde aital prohibició?

Y, ja que estic posat a fer observacions, vaig a apuntar-ne una altra que'ns fa tant poc favor com la que he dit: mentres passeja

vem pel claustre, l'açota-goços, tot vestit de morat, feya de *cicerone* a uns quants *touristes* ab una gravetat super-humana. Els disbarats que'm va semblar sentir feren tombar-me pera esclafir una rialla d'aquelles que no tenen aturador. La serietat d'aquella gent, que s'empassava'ls contes més impossibles, va fer-me riure primer, després va fer-me pena. ¿No podria aquest CENTRE fer un petit compendi que servis com de guia explicativa y que'ns estalviés l'espectacle vergonyós de veure'l temple de la veritat decorat ab tantíssimes boles?

Per sort, me sembla que no faltarà a Tarragona qui vetlli pel seu nom y vulgui y pugui fer-ho. Dic això perquè la Redacció y el Centre que visitarem després ens feren veure que hi havia a Tarragona un vigorós jovent ple d'amor a la terra y sadollat d'aires moderns.

No cal dir que a l'anar-men al llit no estava jo per fer tantes observacions, perquè eren massa intenses les impressions rebudes. Jo crec que encara somniava glorioses gestes y cavallers ab coraça y ab malla, quan els clarins guerrers, les trompetes que sonaven sota del meu balcó van despertar-me. Me creya delirar. Vaig obrir el finestró, creyent-me transportat a l'Edat Mitjana, y la realitat brutal sols va mostrar-me, a la daurada llum del sol naixent, la ridícola visió dels quintos del quartel del costat que aprenien com micos l'exercici, tot cridant *uno, dos...* També varen aixecar-se'ls companys. Ja era hora d'empendre la caminada cap a l'aqüeducte romà... Y voldria acabar, perquè, seguint aixís, arribaria a marejar-vos y acabariu ab rodaments de cap com els que jo tenia a dalt de l'aqüeducte; però un deute d'agrahiment envers nostres hospitalaris amics y el record d'un dels dies que més he rigut en ma vida m'obliguen a donar als tarragonins, en nom dels meus companys, les més expressives mercès; tardanes, es veritat, però ab els interessos acumulats de totes les mil ocasions en que hem anyorat la seva companyia. Figureu-vos el més deliciós dinar d'aquella terra: el complicat y exuberant arroç a la marinera; el clàssic *romesco*, fet ab peix que, trocejat y cuit y tot, saltava dins la salsa; les excepcionals coques de Valls, l'ali-oli, els pollastres, la crema; tot lo millor dintre lo típic; nedant en els vins més exquisits que may tastareu, tots ells de la collita del nostre amfitrió. Figureu-vos una trentena de companys competint en esperit y alegria, sota una immensa glorieta de pàmpol des de aon s'ovirava tota la costa, la ciutat, els jardins y les vinyes que la voltaven, y rieu-vos dels tiberis y els tricliniums romans.

D. Joseph M.^o Ricomà, diputat y vice-president allavors de l'Ateneu, va obsequiar-nos ab un àpat d'aquells que costen més de pahir que de tornar-hi.

Cap al tard ens dirigírem, seguint el Francolí, a l'estació pera esperar l'exprés que'ns havia de tornar a Barcelona, tot parlant de política. Dins l'ample port de Tarragona no hi havia ni un vaixell. Els trens passaven de llarg plens de mercaderies, que portaven la vida a uns altres llocs; en l'andén de l'estació s'hi passejava un excelentíssim senyor Marquès molt conegut aquí y allí seguit de tota la seva cort circumstancial. Els tarragonins, tots ells persones rectes y ilustrades, eren, com a bons catalans, decididament autonomistes, però no'ns volgueren amagar la por que'ls feya'l centralisme barceloní.

Nostres últimes paraules, plenes de bona fè, van ser pera dir-los que'l centralisme aquest no l'han de témer sinó dintre l'actual règimen centralista, pera agrahir-los la seva germanor y pera recordar-los que l'unió fa la força.

BONAVENTURA CONILL

LA TOPONIMIA PIRENENCA

M. A. Meillon, prou conegut de tots els que s'ocupen de la toponimia montanyana, ha redactat una proposició en el Congrés de la Federació de les societats pireneistes que, si's realisés, faria donar un gran pas en pro de la rectificació de la toponomàstica pirenenca y faria desaparèixer la confusió que avuy dia regna en la nomenclatura dels llocs d'aquestes comarques, moltes d'elles ben conegudes. Senyala'ls grans inconvenients ocasionats per l'ignorancia de les parles regionals y crida l'atenció del Congrés sobre les anomalies que s'observen en la cartografia pirenenca, en la que'ls noms se troben estrafets per una ortografia que'ls fa perdre devedegades llur significat. D'aquí neix l'utilitat d'un organisme de revisió y correcció de la toponimia pirenenca que regularisés la manera d'escriure'ls noms propis, a l'objecte de corretgir-los degudament. En vista d'aquesta proposició, el Congrés demanarà a cada una de les societats adherides que constitueixi una Comissió local pera portar a terme la desitjada rectificació, divent nomenar cada una d'aquestes comissions un individu per formar una Comissió per-

manent de toponímia, y reconeix, de passada, l'utilitat d'un petit manual en el que's publicués, per regions, els noms genèrics o especials més usuals, ab sa ortografia y exacta significació.

L'idea de M. Meillon no pot esser més convenient y oportuna. Es verament llastimós lo que passa ab la nomenclatura dels llocs, y es precis acabar d'una vegada ab l'actual desorde ortogràfic que ha invadit les cartes geogràfiques. Defectes de tal naturalesa hem tingut ocasió d'observar-los molt sovint en els diferents treballs que sobre les regions catalanes han publicat autors francesos, per altra part molt notables y que com a tals mereixen la nostra estima y'l més fondo agrahiment. Y hem observat també que, malgrat haver tingut compte en les nostres publicacions d'anotar els noms tal com se pronuncien en el mateix país y haver donat a voltes la significació que tenen en la nostra llengua, això no obstant, hem vist ab pena que en les revistes franceses se continuava en el mateix error de sempre.

No es això solament, sinó que, sense més ni més, s'han batejat montanyes ab el primer nom que li ha vingut a tom a l'excursionista, quan no li ha donat el seu propi. Si hi ha un pic que tot-hom coneix per pic de Colomé (Vall d'Aran), ¿per què li han de dir *Gran pic de la Désolation*, com hem llegit en alguna relació? El pic d'Aneto mateix, per esser el gegant del Pireneu, valdria la pena de que fos el primer en rectificar-se. Si en el país se li dóna aquest nom per pertànyer al poble d'Aneto, en la vessant Ribagorçana, ¿per què s'ha de venir escrivint Néthou, que'ls naturals desconeixen? Y com aquests podriem citar-ne molts d'altres.

Ja seria hora de que's pensés seriosament en semblants rectificacions, pera esvahir tota confusió y unificar la nomenclatura atenent a la manera com se pronuncia en el mateix lloc.

Ja que parlem de toponímia, no serà de més recordar l'importancia d'aquesta branca de l'excursionisme. No n'hi ha prou ab recórrer un país y extasiar-se davant d'un panorama esplèndit o embadalir-se a la vista d'una meravella qualsevol que tant sovint ens mostra la capritxosa naturalesa. Així com el geòlec s'endinsa en les entranyes de la terra pera conèixer sa constitució interna y estudiar les transformacions que ha sofert en el transcurs del temps fins a l'estat en que actualment se troba, així mateix, ab l'auxili de la toponímia, podem, en part, refer la llengua dels diferents pobles que han ocupat un territori, puix si bé la seva parla ha desaparegut, no s'ha esborrat el nom que aplicaren als llocs aon s'havien establert. Pel *rastre* toponímic podem deduir d'aon varen sortir y fins

don varen arribar, si'l seu domini va esser passatger o bé de llarga durada.

Encara hi ha més: es un medi poderós pera retornar a la llengua catalana moltes paraules que, al caure en desús, han restat gravades en la topografia del país, y únicament recullint els noms y anotant ab precisió y claretat la situació del lloc que s'indica podem reconstruir el veritable valor del mot topogràfic. Pera fer aquest treball no's necessita cap coneixement especial: basta una observació ben detinguda, barrejada ab una mica de paciència y bona voluntat.

c. ROCAFORT

BIBLIOGRAFIA

Notes històrico-artístiques de Catalunya, pel Dr. AD. FÀH.

En la revista alemana *Les arts cristianes* ha publicat el Dr. Ad. Fàh una serie d'articles sobre'ls més notables monuments que's troben escampats per Catalunya.

Els números de Febrer y Març, que tenim a la vista, estan dedicats a Lleida, de qual catedral ne reproduceix artístiques fotografies y en fa una descripció acabadíssima, barrejant-hi algun que altre comentari del que no'n surten gaire ben lliurats els elements oficials per l'abandonament en que han deixat aquella preuada joia del segle XIII. Al parlar de les verges que s'observen en els relleus, diu que s'assemblen molt a les de l'iglesia de Sant Sebaldus de Nüremberg, y al descriure'ls objectes destinats al culte diu que deixen molt enrera el celebrat Museu de Lyon. S'ocupa també de l'iglesia de Sant Llorenç, de la Casa de la Ciutat, Museu Provincial, y acaba dient:

«Ab gran recansa sortírem de la Catedral. Davant nostres ulls s'extenia tota la diòcesi de Lleida, ab ses amples planes y sos feréstecs Pireneus, que apena'l pensar lo poc explorades que les unes y els altres se troben. Quina grandiosa suma de tresors artístics han de guardar, ja que apenes sofriren les tormentes del segle XVI. Els actuals arqueòlecs deixen avui que Lleida per sí sola s'assequi en el sitial de la bellesa arquitectònica, quan podria molt honrosament partir-la ab altres pobles de son entorn.

»A la vella Catedral enviàrem un fervent adéu. En lo alt de la torra hi brillava una llum que semblava una atalaya que llencés nous raigs de llum a l'art català y pot-ser al de tota Espanya. En aquesta magnífica obra hi trobàrem freqüentment l'art romànic y el gòtic entrelaçats, com a moltes parts se troba; però lo que més ens admirà fou la gran destresa de l'artista que s'aproprià tot lo que de bo tenia l'estil àrabe, sense per això perdre ni en un sol moment el propi, y ho realisà d'una manera may vista fins avui.»

CRONICA DEL CENTRE

JULIOL DE 1906

EXCURSIÓ A LA POBLA DE CLARAMUNT Y CAPELLADES. — Els socis senyors Danés, Pascual, Bombach, Roig (Joan y Gabriel) y Valls (Lluís) sortiren el 15 de Juliol en el primer tren cap a la Pobla de Claramunt. Després de visitar el poble pujaren al castell, que, encara que en gran part enderrocant, dóna idea de l'importancia que tingueren les seves construccions, y desde qual punt s'ovira un esplèndit panorama sobre'l pla d'Igualada y riberes del Noya y Carme. Retornats al poble, se dirigiren a Capellades, visitant de passada la notable fàbrica de paper de D. Pau Vidal. Després de dinar, y en l'agradable companyia de D. Amador Romaní, director de *La Veu de Capellades*, y altres senyors (algun dels quals els acompanyà tot el matí), passaren a visitar el notable museu que ab verdadera paciència y treball, no perdonant cap gasto, està reunint el senyor Romaní, tot format d'objectes trobats en la comarca de Capellades, y particularment en les excavacions fetes per ell en una de les coves d'aquesta vila. Després de visitar La Bassa, les coves del Capello, que resseguien en tots sos recons, y la Font de la Reina, empengueren el camí de l'estació, prenent comiat de tant agradable companyia, retornant a Barcelona en l'últim tren.

EXPOSICIÓ DE FOTOGRAFIES DE LA VALL D'ARAN. — Ab motiu de la publicació de la *Guia monogràfica de la Vall d'Aran*, de la qual varem donar compte en el passat número, el nostre benvolgut consoci D. Juli Soler tingué exposada en el pati de les columnes, durant el més de Juliol, una triada colecció de fotografies d'aquella pintoresca encontrada, la majoria de elles publicades en l'esmentada obra. Prop de duescentes de mitja placa, además d'alguns dibuixos y calcs, figuraven en dita exposició, representant lo més remarcable en art religiós y belleses naturals, completant-la algunes mostres dels minerals que més abunden en la vall aranesa.

A les felicitacions que rebé'l senyor Soler dels nombrosos visitaats, hi afegim la nostra, ben sincera, y desitjariem que fos imitat el seu exemple, puix ab exposicions comarcals com la que'ns ocupa's dóna a conèixer la nostra terra, que es l'objectiu principal del CENTRE.

Errada. — Al donar compte, en el número passat, de la constitució de la nova Junta, varem posar equivocadament a D. Joseph Galbany enlloc de D. Lluís Valls com a vocal de la Directiva.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.